Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 21/3 (2019) 511-534
e-ISSN 2667-405X

Türkiye'de Parti Sistemi: Tarihsel Bir Analiz

Tuncay ÖNDER*

Geliş Tarihi (Received): 21.11.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 10.12.2019

Öz

Türkiye'deki parti sisteminin temelleri II. Meşrutiyet'te atılmıştır. 1908 sonrasının en önemli siyasal örgütü, 1908-1918 arasındaki on yıla damgasını vuran İttihad ve Terakki Cemiyeti'dir. II. Meşrutiyet'in esas muhalefet partisi ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası'dır. İttihad ve Terakki-Hürriyet ve İtilâf bölünmesi, uzun süreli ve kalıcı bir politik çatışma hattını ifade etmiştir. Modernist-otoriter çizgi ile liberal-muhafazakâr çizgi arasındaki bu bölünme süreklilik kazanmış, farklı dönemlerde, farklı düzeylerde yeniden üretilmiştir. Birinci Meclis'teki (1920-1923) bölünme, siyasal partiler arasında değil, gruplar arasındadır. İkinci Grubun üyeleri, Meclis'teki tartışmalarda daha ziyade bürokratik 'merkez'in otoriter hâkimiyetine karşı 'çevre'nin şikâyet ve taleplerini dile getirmekteydi. 1950, Türkiye'de siyasal iktidarın halkoyu ile değiştirildiği, sembolik ve politik değeri yüksek bir tarihtir. İki partili bir siyasal rekabete sahne olan bu dönemin belirgin vasfı, iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilimdir. Yapay parlamento çoğunlukları ve denetim gücünden yoksun muhalefet, dönemin belirgin özelliğidir. Türkiye'deki siyasal bölünmeleri belirleyen ana tema, merkez-çevre çatışmasıdır. 1960'ların ikinci yarısına kadar parti sistemi bu çatışma teması üzerinden şekillenmiştir. 1960'larda ve özellikle 1970'lerde siyasal çatışma temaları çoğullaşmış, parti sisteminin şekillenmesinde sınıf, din, etnik kimlik ve ideoloji gibi yeni unsurlar etkili olmaya başlamıştır. Türkiye'de siyasal partiler açısından ana sorunlardan biri, siyasal geleneklerin askerî darbelerle kesintiye uğraması, dolayısıyla partilerin kurumsallaşamamasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Parti sistemi, merkez-çevre çatışması, modernist-otoriter gelenek, muhafazakâr-liberal gelenek.*

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, onder.tuncay@gmail.com

Party System in Turkey: A Historical Analysis

Abstract

The foundations of the party system in Turkey was laid down in the II. Constitutional Monarchy. The most important political organization after 1908 was the Union and Progress Committee *(İttihad ve Terakki Cemiyeti)* which marked the ten years between 1908-1918. The main opposition party of the II. Constitutional Monarchy is the Liberty and the Entente Party *(Hürriyet ve İtilâf Fırkası)*. The division of *İttihad ve Terakki-Hürriyet ve İtilâf* has represented a long-term and permenant line of political conflict. This division between the modernist-authoritarian line and the liberal-conservative line has gained continuity and reproduced at different levels in different periods. The division in the First Assembly (1920-1923) is not among the political parties, but among the groups. The members of the Second Group expressed the complaints and demands of the 'periphery' against the authoritarian domination of the bureaucratic "center" rather than debates in the Assembly. 1950 is a date when political power in Turkey is replaced by an election, which was symbolically and politically important. The explicit feature of this period, which has been a stage for two-party political competition, is the tension in the relations of government and opposition. The artificial parliamentary majorities and the opposition with lack of control power are the hallmark of the period. The main themes that determine the political divisions in Turkey is the center-periphery conflict. Until the second half of the 1960s, the party system was shaped by this theme of conflict. In the 1960s and notably 1970s, the themes of political conflict were pluralized and new elements such as class, religion, ethnic identity and ideology were effective in the formation of the party system. One of the main issues with regard to the political parties in Turkey is suspending political traditions by the military interventions therefore political parties could not institutionalized.

Keywords: *Party system, center-priphery conflict, the modernist-authoritarian tradition, the liberal-conservative tradition.*

Giriş

"Siyasal partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" cümlesi, sıkça duyulan, klişeleşmiş bir ifadedir. Hemen her klişe ifade gibi bu cümle de bir gerçeğe işaret ediyor. Bu gerçek, modern-temsilî demokrasilerin 'partiler demokrasisi' olarak işlerlik kazanmasıdır. Modern dünyada partisiz bir demokrasi tahayyül etmek imkânsızdır. Gramsci (1984, s. 36) siyasal partileri, Machiavelli'e gönderme yaparak "modern prens" olarak tanımlar. Bu tanımlama, siyasal partilerin modern zamanların düzen kuran kolektif kahramanları olması gerçeğine işaret eder. Postmodern dünyada siyasal partilerin 'düzen kurma' yeteneklerini ne ölçüde muhafaza ettikleri ayrı bir sorudur. Fakat bu soruya verilebilecek olumsuz bir cevap dâhi siyasal partilerin önemini ortadan kaldırmaz.

Siyasal partiler, toplumsal bölünmeler ve çatışmalar üzerinde yükselirler. Toplumsal ve siyasal bölünmeler ülkeden ülkeye büyük farklılık gösterebilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'deki temel siyasal bölünmenin 'merkez-çevre' bölünmesi olduğu hususunda geniş bir mutabakat vardır. Bu mutabakatın oluşmasında Şerif Mardin'in 1973 yılında yayımlanan "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri" adlı, deyim yerindeyse 'kült' makalesinin önemli bir rolü vardır. Merkez ve çevre kavramları, coğrafî bir bölünmeden ziyade, devlet-toplum, yöneten-yönetilen, elit-halk, askerî sınıf-reaya biçiminde formüle edilebilecek siyasal-toplumsal karşıtlıkları îmâ eder (Özbudun, 2011, ss. 10-14). Klasik dönem (1450-1550) Osmanlı siyasal-toplumsal yapısı, yönetenlerle yönetilenlerin kesin ayrılığına dayanan "Platonik" bir devlet modeli[1] üzerine inşa edilmişti. Bu model, tâbi oldukları hukuk, bağlı oldukları değerler, aldıkları eğitim ve toplumsal hiyerarşi içindeki yerleri bakımından farklılaşan ikili bir sınıf yapısını içermekteydi. Bir yanda Saray, ordu mensupları, devlet memurları ve 'ulema'yı (eğitim ve yargı görevlileri) içine alan 'askerî sınıf', diğer yanda ise vergi ödeyen ama devlet idaresinde herhangi bir rolü olmayan Müslüman ve gayrimüslim uyrukları ifade eden 'reaya'(Akşin, 1977, ss. 31-34). Osmanlı toplumsal-siyasal düzeni, bu iki sınıf arasındaki kesin ayrılığı koruyacak araçlarla donatılmıştı.

19. yüzyılda hız kazanan modernleşme süreci, merkez ile çevre arasındaki ilişkiyi daha çatışmalı bir evreye taşıdı. Ordunun, hukukun ve idarenin modernizasyonu, askerî (Yeniçeriler)

[1] Platon, Devlet adlı eserinde koruyucuların toplumsal hayatına, eğitimine ve yetiştirilmesine dair hayli ayrıntılı düzenlemelere yer verir. Amaç, koruyucuların iç bütünlüğünün korunması, bu yolla da Polis'in olumsuz yönde değişiminin önüne geçilmesidir. Bu bağlamda Osmanlı askerî sınıfı ile Platon'un koruyucular sınıfı arasında bir benzerlikten söz edilebilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Ağaoğulları, 1989, ss. 173-180).

ve dinî elitin (ulema) tepkisine yol açtı ve bu grupların modernizasyondan hoşnutsuzluğu merkez içindeki bütünlüğü sarstı. Modernleştirici bürokratların siyasal gücü arttıkça çevre unsurları daha çok İslâm'a yönelmiş, İslâmî değerlere daha sıkı sarılmıştır (Mardin, 1990, s. 45). Bu durum, Türkiye siyasetinin ana çatışma dinamiğini oluşturan modernleştirici-seküler elit ile muhafazakâr elitin güç mücadelesini de derinden etkilemiştir. Muhafazakâr siyasal elit, çevrenin desteğini almakta zorlanmamıştır. Netice itibarıyla merkez-çevre bölünmesi, modern-seküler elit ile liberal-muhafazakâr elitin çatışması üzerinden sürdürülmüştür. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'ten itibaren ortaya çıkan partiler, daha ziyade merkez-çevre çatışması üzerinde yükseldiler. Aşağı yukarı 1970'lere kadar bu ana çatışma hattı belirleyiciliğini sürdürdü. 1970'ler, parti sisteminin dinsel, etnik ve ideolojik eksenlerde gelişen yeni bölünmeleri içerecek biçimde parçalanmasını beraberinde getirdi.

1.Meşrutiyet'in Birikimi

Türkiye'de anayasal-meşrutî yönetime geçişin tarihi 1876'dır. Kısa ömürlü bir tecrübe olan I. Meşrutiyet'in politik-hukukî çerçevesini çizen 1876 Kanun-ı Esasîsi gerçek anlamda parlamenter bir rejim getirmemiş, deyim yerindeyse "parlamentolu" bir düzen (Tanör, 2012, s. 144) ortaya çıkarmıştır. Yaklaşık iki yıl süren I. Meşrutiyet, siyasal partilerin henüz ortaya çıkmadığı, gerçek anlamda genel ve eşit oya dayalı seçim fikrinin gelişmediği bir döneme tekabül etmektedir.

Türkiye'de II. Meşrutiyet'e kadar siyasal partilere rastlanmamaktadır. II. Meşrutiyet, ilk defa örgütlü partilerin ortaya çıktığı ve yarıştığı dönemdir. Türkiye'deki parti sisteminin temellerinin bu dönemde atıldığını söylemek yanlış olmaz. Şüphesiz 1908 sonrasının en önemli siyasi örgütlenmesi, sonradan bir siyasi partiye dönüşecek olan İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC)'dir[2]. Cemiyet, 1908-1918 arasındaki 10 yıla damgasını vurmuştur.

İttihad ve Terakki'ye giden yolun başlangıcı, Tıbbiye-i Şahâne'de (Askerî Tıbbiye) kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'dir. İttihad-ı Osmanî, İtalya'daki ihtilâlci *Carbonari* örgütünden esinlenilerek kurulmuş ve hücreler şeklinde örgütlenmiştir. Ancak 1895'e kadar gizli toplantılar yoluyla tartışma ve üye kazanma faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Modern okulların öğrencileri ve memurlar arasında güç kazanan Cemiyetin daha faal hâle gelmesi, bu tarihten sonradır (Tanör, 2012, s. 168). 1895'de Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile temasa geçilmesi, Cemiyet açısından kritik bir eşiktir. 1899'da Paris'e yerleşen ve burada *Meşveret*

[2] İttihad ve Terakki'ye dair daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. (Hanioğlu, 1985; Akşin, 1987; Ahmad, 1984).

gazetesini çıkaran Ahmet Rıza Bey ile görüşmeler sonrasında Cemiyet'in adı Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirildi (Kabasakal, 1991).

Anayasal meşrutî bir yönetim isteğinde birleşen Jön Türklerin ortak bir siyasal programa sahip olduğunu söylemek zordur. Paris, Cenevre ve Kahire'de gazeteler çıkaran, yurtdışında dağınık hâlde bulunan Jön Türkler ilk kez 1902 yılında Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'nde biraraya geldiler. Bu kongreye Cemiyet içindeki ayrışma damgasını vurdu. Esas ayrışma, Ahmet Rıza kanadı ile Prens Sabahattin kanadı arasında gerçekleşti. Pozitivizme inanan Ahmet Rıza Bey, siyasette otoriter bir merkeziyetçiliği, ekonomide ise korumacı-millî bir iktisat modelini savunmaktaydı. Prens Sabahattin Bey'in başını çektiği grup ise adem-i merkeziyetçilik ve özel girişimcilik ilkelerine dayanan bir siyasal programa sahipti. Kongrede istibdadın sadece yayın ve propaganda faaliyetiyle alt edilemeyeceği, askerlerin de mücadeleye dâhil edilmesi gerektiği hususunda anlaşan iki kanat, Meşrutiyet'in ilânı için yabancı devletlerden destek alıp almama konusunda anlaşmazlık yaşadılar. Sabahattin Bey kanadı bu desteğe olumlu bakarken, Ahmet Rıza Bey ve destekçileri karşı çıktı (Tanör, 2012, s. 171). Prens Sabahattin ve çevresi 1906 yılında Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak farklı bir örgütlenmeye gitti[3]. Ahmet Rıza kanadı ise İTC'nin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti şeklinde değiştirerek yoluna devam etti. Bu ayrışmanın önemi, II. Meşrutiyet ile başlayıp Cumhuriyet'le süreklilik kazanacak siyasal bölünmenin nüvesini oluşturmasıdır.

Meşrutiyete giden yolu açan, 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren asıl örgüt, askerî güce de dayanan Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (OHC)'dir. 1906'da kurulan OHC'nin kurucuları arasında Talât ve Rahmi Beyler ile İsmail Canbulat'ın isimleri öne çıkmaktadır. Cemiyet'in Merkez-i Umumîsi bu üç isimden müteşekkildir. Rumeli'deki asker ve sivil unsurlar arasında hızla yaygınlaşan OHC, 1907'de Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti ile birleşti. İTC'ye ihtilalci bir nitelik kazandıran ve 1908'e 'halk hareketi' görünümünü veren asıl unsurlar Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kadrolarıdır.

Genellikle İttihad ve Terakki'ye yakıştırılan ideolojik etiket Türkçülüktür. İttihad ve Terakki'nin Türkçülüğünün baştan belirlenmiş bir ideolojik tutum olmadığını, belli şartların ve zorunlulukların sonucu olduğunu belirtmek gerekir. İttihatçı kadroların Fransız Devrimi'nin milliyetçi fikirlerinden etkilendikleri bir gerçektir. Fakat bu kadrolar, aynı zamanda çok milletli

[3] Prens Sabahattin Bey'in Türkiye'ye önerdiği bireysel teşebbüs ve adem-i merkeziyet ilkelerine dayalı siyasal program için bkz. (Prens Sabahattin, 2002).

bir imparatorluğun mensubuydular ve devletin bütün unsurlarıyla bir arada tutulmasını amaçlıyorlardı. Tanör'ün ifade ettiği gibi II. Meşrutiyet, Türk olan ve olmayan Osmanlı unsurlarının demokratik ve liberal bir anlaşma içinde birlikte giriştikleri ilk ve son harekettir (Tanör, 2012, s. 177). Bu sebeple Jön Türklerin resmî ya da görünürdeki ideolojisi Osmanlıcılıktır. Ancak II. Meşrutiyet yılları, Osmanlıcılığın varlık zeminini aşındırmış, İttihatçı kadrolar için milliyetçiliği tek seçenek hâline getirmiştir. Balkan ve Ermeni milliyetçiliğine Arap milliyetçiliğinin eklenmesi hem Osmanlıcılığı hem de İslâmcılığı bir krize sürüklerken, özellikle 1913 Balkan Savaşı sonrasında Türkçülüğün iyice tırmanışa geçtiği görülmektedir. Akşin'e göre 19. yüzyılın bütün hareketleri gibi Jön Türk hareketi de "demokratik ulusçu" bir harekettir. Çünkü İT kadroları "genç, Türk, mektepli, memur ve burjuva-demokrat zihniyetli" bir sosyolojiye sahiptir; bu sosyolojinin ideolojik düzeydeki karşılığı "ulusçuluk"tur (Akşin, 1987, ss. 79-80).

1908-1913 arası İttihad ve Terakki'nin "denetleme iktidarı" dönemidir. Bu dönemde İttihad ve Terakki, iktidar partisi konumunda bulunsa bile hükümet olmamış, doğrudan iktidara gelmemişti. İttihad ve Terakki'nin denetleme iktidarının temel araçları, seçimler ve Meclis üzerinde kurduğu baskılar ve hükûmet değişikliklerinde oynadığı roldü. Hattâ İTC, Selanik'te bulunan Merkez-i Umumîsini 1908'den sonra da İstanbul'a taşımadı. Selanik'te alınan kararları İstanbul'da kurulan Heyet-i Mahsusa eliyle uyguluyordu. İttihad ve Terakki asıl gücünü, büyük oranda gizli yapısından, ihtilâlci ve yarı askerî karakterinden alıyordu (Akşin, 1987, s. 150). Cemiyet'in 1908-1911 arasındaki dört kongresi kapalı yapıldığı gibi, kongreler sonrasında oluşan Merkezi Umumî'lerin kimlerden oluştuğu açıklanmamıştır. 31 Mart İsyanı'ndan sonra İstanbul'da 9 yıl sürecek bir sıkıyönetim ilân edilmiştir. Sıkıyönetim ortamı, İttihad ve Terakki'nin gizlilik ve tedhiş siyaseti için uygun bir zemin olmuştur. İttihad ve Terakki'nin "doğrudan iktidarı" 1913 yılındaki Bâb-ı Âli baskınıyla başlamıştır.

Cemiyet-Fırka ikiliği, İttihad ve Terakki'nin örgütsel yapısını anlamak bakımından önemli bir husustur. Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra İTC ile mebuslar arasındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceği meselesi önem kazanmıştır. Zira Cemiyet gizli bir nitelik taşırken ve gizli kalmak isterken, mebuslar herkesin gözü önünde bulunmaktaydı. İttihad ve Terakki, bu sorunu aşmak için Cemiyet-Fırka ikiliği formülüne başvurdu (Akşin, 1987, ss. 149-153; Ahmad, 1984, s. 121). Meclis'teki İttihatçı çoğunluk İttihad ve Terakki Fırkası olarak adlandırılsa da, bu çoğunluk dışarıdan, İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından idare edilmekteydi. Bu ikilik 1913'de İttihad ve Terakki'nin kendisini bir 'fırka-i siyasiye' (siyasal parti) ilân etmesiyle son bulmuştur.

Türkiye'nin siyasal parti birikimi, II. Meşrutiyet devrine kadar geri götürülebilir. İttihad ve Terakki karşısında biri liberal, diğeri İslâmcı olmak üzere iki muhalefet odağından söz edilebilir. İttihad ve Terakki'ye karşı örgütlenen ilk muhalif partiler, 'liberal/muhafazakâr' eğilimlere sahip Osmanlı Ahrar Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırka'dır. Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin Bey taraftarlarının kurduğu, esas olarak Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne dayanan bir partidir. Partinin kuruluş tarihi 14 Eylül 1908'dir. Mutedil Hürriyetperveran Fırka ise Kasım 1909'da Meclis'te bir kısım mebus tarafından kurulmuş, Osmanlıcılığı esas alan liberal bir partidir. Bu partiler İttihad ve Terakki'nin otoriter eğilimlerine karşı Osmanlıcılığı (ittihâd-ı anâsır), adem-i merkeziyetçiliği ve parlamenter demokrasiyi savunuyorlar, İmparatorluğun Türk olmayan unsurlarından da destek görüyorlardı. Diğer muhalefet odağı ise İttihad ve Terakki'nin seküler eğilimlerinden rahatsızlık duyan İslâmcı muhalefettir. Bu muhalefet 1909 yılında İttihad-ı Muhammedî Fırkası çatısı altında toplanıyor. Yaygın kanaate göre 31 Mart Vak'ası olarak bilinen 12-13 Nisan 1909'da ortaya çıkan isyan hareketi, liberal ve İslâmcı muhalefetin işbirliğinin neticesidir (Zürcher, 1993, s. 104)

II. Meşrutiyet'in esas muhalefet partisi ise 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası (Hİ)'dır[4]. 70 kadar mebusu etrafında toplayarak Meclis-i Mebusan içinde partileşen bu hareket, İttihad ve Terakki'nin neredeyse bütün muhaliflerini (liberaller, İslâmcılar, azınlıklar) bünyesinde birleştiriyor. Hİ, türdeşlikten yoksun bir muhalefet partisidir; parti için birleştirici neden İttihad ve Terakki karşıtlığıdır. Hİ'ın politik etkinliği yaklaşık iki yıl sürmüştür. 1913 Bâb-ı Âli Baskını sonrası İttihad ve Terakki'nin otoriter bir tek parti düzeni kurmasıyla Hİ da siyasal arenanın dışına itilmiştir.

31 Mart Ayaklanması bastırıldıktan sonra II. Abdülhamit tahtan indirilmiş, 1909'da Kanun-ı Esasî'de yapılan geniş kapsamlı değişiklik ile gerçek anlamda bir meşrutî rejimin anayasal-kurumsal çerçevesi oluşturulmuştu. Fakat gelişmeler ters istikamette seyretmeye başladı. Hİ'ın kurulmasından sonra Meclis içinde ve dışında büyüyen muhalefet, İttihad ve Terakki'nin giderek daha fazla otoriter ve tedhişçi yöntemlere müracaat etmesini beraberinde getirdi. Meclis-i Mebusan'ı denetim altına almak isteyen İttihad ve Terakki, 12 Ocak 1912'de Meclis'in feshini sağladı. Aynı yıl yapılan seçimler tarihe 'sopalı seçimler' adıyla geçti. Muhalefetin sindirilip baskılandığı seçimde 264 İttihatçı mebus Meclis'e girdi; muhalefet ise sadece 6 mebus çıkarabildi. Ancak Meclis çoğunluğuna rağmen İttihad ve Terakki istikrarlı bir

[4] Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında tafsilatlı bir inceleme için bkz. (Birinci, 2000).

yönetim kuramadı. Yaşanan hükûmet istikrarsızlıkları, Trablusgarp Savaşı ve Rumeli'deki isyanlar İttihad ve Terakki'yi hayli yıprattı. İttihatçıların asıl dayanağı olan ordu içinde bile muhalif hareketler belirdi. Balkan Savaşı devam ettiği için seçimler yapılamadı ve yaklaşık 20 ay kanun hükmünde kararnameler vasıtasıyla işleyen bir yönetim tesis edildi. 23 Ocak 1913'de Enver ve Talat Beylerin tertip ettiği Bâb-ı Âli Baskını ile İttihad ve Terakki'nin kesin/doğrudan iktidarı kurulmuş oldu. Nisan 1914'de sadece İttihad ve Terakki'nin katıldığı plebisit benzeri bir seçim yapılmış olsa da 1913-1918 arasında İttihad ve Terakki giderek daha fazla otoriterleşen bir tek parti rejimi inşa etmiştir (Zürcher, 2008, ss.159-160).

Tarık Zafer Tunaya'nın (2015) deyişiyle II. Meşrutiyet Türkiye için "siyasî bir laboratuvar"dır. Bu dönemin olumlu-olumsuz mirası, Türkiye'yi anlamak bakımından hayli işlevseldir. II. Meşrutiyetin mirası, birkaç noktada özetlenebilir: (1) II. Meşrutiyet döneminde egemenlik kavrayışında esaslı bir değişim meydana gelmiştir. Monarşik egemenlikten millet egemenliğine geçişin temelleri atılmıştır. (2) Parlamenter rejim ve kuvvetler ayrılığına dayalı iktidar kullanımı pratiği bu dönemin mirasıdır. (3) Türkiye siyasal tarihi açısından ilk çok partili hayat tecrübesi yaşanmış, yarışmacı siyaset ve partiler bu dönemde kurumlaşmıştır. (4) İttihad ve Terakki-Hİ bölünmesi, daha sonraki dönemlerin politik çatışma hattını da belirlemiştir. Modernist-otoriter çizgi ile liberal-muhafazakâr çizgi arasındaki bölünme süreklilik kazanmıştır. Bu bölünme farklı dönemlerde, farklı düzeylerde yeniden üretilmiştir. (5) İttihad ve Terakki'nin tedhiş yöntemlerine dayalı siyaset tarzı, hukuksal ve normatif boyutu zayıf bir siyaset geleneğine yol açmıştır. Siyaseti güç mücadelesine indirgeyen bir yaklaşım yerleşiklik kazanmıştır. (6) II. Meşrutiyet'in olumsuz bir yanı da ordunun siyasallaşmasıdır. Ordunun darbeci-devirmeci bir siyasal güce dönüşmesi, daha ötesi bu rolü benimsemesi, yine bu dönemin mirasıdır.

2.Birinci Meclis'te Gruplar

1920-1923 dönemi BMM'si esasen 'partisiz' bir meclistir. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, fakat partileşmenin Millî Mücadele sonrasına bırakılması kararı alınmıştır. Meclis'in açılmasından hemen sonra Meclis içinde faaliyet gösteren küçük gruplar görülmekteydi. Bunların en bilinenleri, Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu'dur (Demirel, 1994, ss. 212-214). Mustafa Kemal Paşa, Meclis içindeki bu hizipleşmeyi gidermek ve sonu gelmeyen tartışmaların önünü almak için kendi önderliğinde, 'parti disiplini' içinde hareket edecek bir grup kurma kararı aldı. 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (Birinci Grup) kurulmasıyla Birinci Meclis'e rengini veren asıl siyasal bölünme ortaya çıkmış oldu. Grubun programı, iki maddeden ibaretti: Misak-ı Millî'nin sağlanması ve Anayasaya uygun biçimde devlet teşkilatının oluşturulması. Doğal olarak Grubun dışında kalan mebuslar, buna tepki gösterdiler. Çünkü bütün mebuslar Meclis'e Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun üyesi olarak gelmişlerdi ve program olarak belirlenen iki maddeye Meclis'te karşı çıkan herhangi bir mebus yoktu (Demirel, 1994, s. 391).

Bu iktidar grubuna alınmayan ya da katılmak istemeyen milletvekilleri Meclis'te önce örgütsüz bir faaliyet yürüttüler, Temmuz 1922'de ise İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubunu (İkinci Grup) kurdular. Her iki gruba da katılmayan milletvekilleri ise üçüncü bir grup olarak Müstakil Grup adını aldılar. Frey'in verdiği rakamlara göre, Birinci Grup 197, İkinci Grup 118, Müstakil Grup ise 122 milletvekilinden oluşmaktaydı (Frey, 1965: 307). Bu üç grup arasındaki mücadelenin esas olarak Meclis içinde gerçekleştiğini, kamuoyuna yansımalarının zayıf olduğunu belirtmek gerekir.

Mustafa Kemal'e göre Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki bölünmenin temelinde siyasal rejimin ne olacağı meselesine ilişkin görüş farklılığı yatmaktaydı. O'na göre Misak-ı Millî programı üzerinde Meclis'te bir uzlaşma vardı, ancak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun öngördüğü millî iradenin hâkim kılınmasının nasıl sağlanacağı konusunda bir ayrışma yaşanıyordu. Ancak açılışından itibaren Meclis'in amacının saltanat ve hilafetin, vatan ve milletin kurtarılması olarak ifade edildiği, bu amaçlara Hıyanet-i Vataniye, Nisab-ı Müzâkere ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunlarında yer verildiği unutulmamalıdır. İkinci Grup, türdeş bir grup değildir; içinde az sayıda da olsa eski rejimin ihyasını savunan mebuslar mevcuttur. Ancak bu durum İkinci Grubun çoğunluğu için geçerli değildir. İkinci Grup'takiler de muhalefetlerini 'hâkimiyet-i milliye' tezine dayandırmaktaydı. İkinci Grup, daha çok otokrat bir düzenin kurulmakta olduğundan endişelenenleri içinde barındırıyordu.

Erken Cumhuriyet dönemi üzerine yapılan çalışmaların çoğunda Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki siyasal mücadele ya ihmâl edilmiş ya da İkinci Grup, Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesine karşı duran "dinci-gerici" muhalefet olarak nitelenmiştir (Demirel, 2012, ss. 34-37). Ayrıca birçok araştırmada Müstakil Grup'tan olanların muhalefeti de İkinci Gruba mâledilmiş, ayrım gözetmeden Birinci Meclis'teki bütün muhalefet İkinci Grup içinde değerlendirilmiştir. Baştan ifade etmek gerekir ki Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki karşıtlığı, modernleşme yanlısı, devrimci-laik radikallerle 'eski rejim' savunan, hilâfet ve saltanat taraftarlarının mücadelesi biçiminde resmetmek doğru değildir. İkinci Grubun üyeleri,

Birinci Meclis'teki tartışmalarda daha ziyade bürokratik merkezin otoriter hâkimiyetine karşı çevrenin şikâyet ve taleplerini dillendiren, sahiplenen bir tutum sergiliyorlar. Bu bağlamda Birinci Grup-İkinci Grup ayrımı, II. Meşrutiyet parlamentosundaki İttihad ve Terakki-Hİ ayrımına benzer bir karakteristik taşımaktadır. Birinci Grup radikal-reformcu bir çizgiyi benimserken, İkinci Grup toplumsal olarak daha muhafazakâr, politik olarak daha liberal bir pozisyonda yer alıyor (Özbudun, 2011, ss. 19-20). İkinci Grubun kurucularından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Grubun kuruluşu sırasında üç maddelik bir programa sahip olduğunu açıklamıştır. Bu maddeler; (1) Misak-ı Millî çerçevesinde millî birlik ve bağımsızlığın sağlanması, (2) Mevcut kanunların millî egemenlik esasına göre düzeltilmesi ve iyileştirilmesi ve (3) Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığıdır (Demirel, 2012: 48-62).

İkinci Grubun muhalefeti Meclis eksenli ve kısa süreli bir muhalefettir. 19 Ocak-8 Nisan 1923 tarihleri arasında çıkan *Tan Gazetesi*, Meclis dışında Grubun görüşlerinin açıklandığı tek platformdur. Millî Mücadele kazanılıncaya kadar İkinci Grup Meclis'teki bütünlüğün korunması konusunda özenli davranmıştır. Bu durum Grubun ismine de yansımış, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ismi tercih edilmiştir.

1923 seçimleriyle birlikte İkinci Grubun Meclis'ten tasfiye edildiği söylenebilir. Lozan görüşmelerinin devam ettiği ve buna ilişkin tartışmaların Meclis'te gerilimi artırdığı bir konjonktürde önde gelen muhaliflerden Trabzon Mebusu ve *Tan Gazetesi* sahibi Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, seçime giden süreci hızlandırdı. 1 Nisan 1923'de Birinci Grubun teklifi, İkinci Grup ve Müstakillerin desteğiyle seçimlerin yenilenmesine oybirliğiyle karar verildi. İkinci Grup seçimler grup olarak katılmama kararı aldı ve iki dereceli seçim sonunda Birinci Grup adaylarının mutlak üstünlüğüyle sonuçlandı. Birinci Meclis'in 437 üyesinden 125'i İkinci Meclis'e de seçilmiştir. Bunların 114'ü Birinci Grup üyesidir. Birinci Grup adayı olmayıp İkinci Meclis'e seçilen tek kişi Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'dir (Demirel, 2013, s. 35).

3.Tek Parti Dönemi (1923-1946)

Halk Fırkası'nın resmî kuruluş tarihi 9 Eylül 1923'tür. Mustafa Kemal, Birinci Meclis dönemi sona ermeden "Halk Fırkası" adında, halka dayanan bir fırka kurma iradesini ortaya koymuştu. 8 Nisan 1923'de ise Halk Fırkası'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partileşmesi yoluyla kurulacağını açıklamıştı. 1923'de seçimlerinde kendine bağlı bir Meclis oluşturan Mustafa Kemal, 9 Eylül'de Parti'nin tüzüğünün kabulünden sonra 11 Eylül 1923'de Fırka Reisliğine seçildi. Cumhuriyet'in ilânından sonra Mustafa Kemal Paşa

Cumhurbaşkanı seçildiği için İsmet (İnönü) Paşa Halk Fırkası Reis Vekilliğine getirildi. Parti, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını aldı. Kuruluşundan çok partili hayata geçişe kadar (1923-1946) CHF, Türkiye'nin tek partisi olma vasfını korumuş ve bu döneme damgasını vurmuştur.

Tek Parti Dönemi, kendi içinde farklılaşan, geçişler taşıyan bir dönemdir. 1923 Meclis'i her ne kadar Mustafa Kemal tarafından onaylanan mebuslardan müteşekkil olsa da muhalefet içeren bir meclis görünümü vermiştir. Özellikle 24 Anayasası görüşmeleri Halk Fırkası içinde muhalif unsurların varlığını açıkça ortaya koymuştu. Otoriter tek partiye giden süreç 1925 yılında başlamıştır. Şeyh Sait İsyanından sonra Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılmasıyla (4 Mart 1925) ve hükûmet tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla (3 Haziran 1925) Tek Parti yönetiminin kuruluş aşaması başladı. Tek Parti yönetimi müesses hâle gelerek yerleşiklik kazanması ise 1930'daki Serbest Fırka tecrübesinden sonradır (Tunçay, 1992).

CHF ve Tek Parti Dönemine ilişkin analizler birbirinden çok farklı tezler ortaya koymaktadır. CHF'ye dair 'resmî' yorum, onun sıradan bir otoriter tek parti olarak görülemeyeceği yönündedir. Bu yoruma göre CHF, demokrasi ve çoğulculuk amacını 'potansiyel' olarak taşıyan bir tek partidir. Tek Parti Döneminde iki kez gündeme gelen siyasal çoğulculuk arayışı ve 1946'da şartlar uygun olduğunda barışçı biçimde çok partili hayata geçilmesi, bunun en açık ispatıdır. Büyük oranda ünlü Fransız siyaset bilimci M. Duverger'in değerlendirmelerine dayanan bu yorum, CHF'yi "vesâyetçi tek parti" biçiminde tanımlamaktadır. Duverger'e göre Türkiye'deki tek parti, hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış, tek parti tekeline resmî bir nitelik tanımamış, hattâ sahip olduğu bu siyasal tekelden dolayı mahcubiyet ve rahatsızlık duymuştur. Tek Partinin getirdiği düzen, öncesine göre daha demokratiktir; dolayısıyla Türkiye'deki tek parti dönemi, çoğulcu demokrasinin olmadığı bir toplumda "demokrasiye hazırlık" aşamasıdır (Duverger, 1974, ss. 360-363). Bu bağlamda CHF, yürüttüğü modernleşme politikalarıyla toplumu demokrasiye hazırlamakta, toplum demokratik olgunluğa ulaşıncaya kadar ona 'vesâyet' etmektedir.

Karşı yorum ise CHF'nın potansiyel bir demokrasi amacı taşımadığı istikametindedir. Bu yoruma taraftar olanlara göre, 1946'da çok partili-rekabetçi siyasete geçilmesi amaçlanmış bir durum değildir; uluslararası gelişmelerin ve konjonktürün dayattığı pratik bir sonuçtur. Daha ötesi, CHF'nın altı ilkesinden biri olan 'halkçılık', Parti'nin potansiyel demokrasi amacına kanıt olarak gösterilemez. Bu ilke, tam aksine, tek parti tekelini meşrulaştıran bir

ilkedir. Zira CHF'nın halkçılığı, halkı sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle olarak tahayyül ederek siyasal çoğulculuğu dışlamaktadır. Bu ilke uyarınca eğer halk farklılaşmamış, ortak çıkarlara sahip bir topluluğu ifade ediyorsa onu temsile tek bir parti yeterli olacaktır. Zira çok partiye ihtiyacı olan toplumlar sınıflı, dolayısıyla çıkar farklılaşması içeren toplumlardır (Köker, 1990, ss. 72-78).

Tek Parti döneminde, 'merkez'in temsilcisi CHF karşısına 'çevre'yi temsil iddiasıyla çıkan kısa ömürlü iki parti mevcuttur. Bunlardan biri Milli Mücadele kadrosu içindeki bölünmeden ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'dır. Kasım 1924'de kurulan Partinin Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, ikinci başkanları Adnan (Adıvar) Bey ve Rauf (Orbay) Bey, Genel Sekrateri ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Bu isimler, Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınında bulunan silâh arkadaşlarıdır. Parti programında TCF'nın ideolojik temeli hürriyetperverlik (liberalizm) ve hâkimiyet-i milliye (demokrasi) kavramlarıyla ifade edilmektedir. Ayrıca Partinin fikir ve dinî inançlara hürmetkâr (saygılı) olduğu belirtilerek mebus seçimlerinin tek dereceli olması ve adem-i merkeziyetçi yönetim ilkesinin benimsenmesi istenmektedir (Zürcher, 1992, ss. 125-142). TCF kadroları devlet eliti içinden çıkmış olsa da çevrenin liberal-muhafazakâr nitelikli taleplerini seslendirmiştir. Bu anlamda TCF, II. Meşrutiyet'teki Hİ ve Birinci Meclis'teki Birinci Grup'la benzer bir politik çizgiyi sürdürüyordu. 1925'te başlayan Şeyh Sait Ayaklanmasının ardından gelen ve yaklaşık beş yıl sürecek olan Takrir-i Sükûn dönemi içinde TCF'nin yaşama şansı yoktu ve kuruluşunun üzerinden yaklaşık sekiz ay geçtikten sonra kapatıldı.

Dönemin ikinci partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dır. 1930'a gelindiğinde, Türkiye'nin ekonomik sorunları 1929 Büyük Buhranının da etkisiyle iyice ağırlaşmıştı. Bu şartlar altında, 12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal'in isteği üzerine, yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulan SCF'nı ekonomik buhranın etkilerinden bağımsız, bir demokratikleşme hareketi olarak değerlendirmemek gerekir. Ama SCF'nın asıl etkisi, ekonomik meselelerin çözümünde değil, CHF'nın 1930 sonrası kendisine seçeceği istikametin şekillenmesinde ortaya çıkacaktır. SCF'nın kuruluşunda birden çok sebebin rol oynadığını söylenebilir. Ekonomik buhranın getirdiği sorunlara çözüm isteği dışında bu sebepler, tek parti sisteminin denetimsizliğinin yol açtığı olumsuz sonuçları telâfî etme ve "diktatörlük" görüntüsünü silerek dış dünyada itibar kazanma arzusudur.

SCF'nın CHF hükûmetine eleştirileri iki noktada toplanmıştır: Demiryolu politikasının sebep olduğu aşırı devlet harcamaları ve devlet ihaleleri yoluyla yaratılan suiistimâller. SCF-CHF

çatışmasını ilk bakışta bir liberalizm-devletçilik tartışması gibi açıklamak mümkün olmakla birlikte, iki parti arasında böyle kesin bir ayırım yapmak zordur. Hattâ Fethi Bey, partisini "sol" bir parti olarak görmekte ve şöyle demektedir: "Fırkamız sola eğilimlidir. Tartışma hürriyetine taraftar olmak ve bu gibi hürriyetlerin geçerli olmasını amaçlamak bakımından tamamen sola teveccüh gösteriyoruz. Bundan daha solu sosyalizm olur." (Aktaran: Boratav, 1982, ss. 54-55) Başvekil İsmet Paşa, demiryolunun Sivas'a ulaşması dolayısıyla yaptığı konuşmada SCF'nın eleştirilerini cevaplandırmış, CHF'nı "mûtedil devletçi" olarak tanımlamıştır. Bu tartışmalar, SCF'nın liberalliğini ve CHF'nın de ılımlı devletçiliğini tescil etmiş oluyordu. İzmir mitinginde çıkan olaylar SCF'nın feshine giden yolun başlangıcıdır. 1930 Belediye seçimlerinde SCF'nın özellikle kıyı bölgelerindeki başarısı, 'güdümlü' bir muhalefet amacıyla kurulan partinin kontrolden çıktığını göstermekteydi. Muhalefet boşluğunu doldurmak görevi verilen SCF, iktidar alternatifi olabilecek bir gelişme sağlamıştı. Bu durum, Mustafa Kemal'in ve CHF'nın bu partiye karşı tavrının değişmesine sebep olmuş ve üç aylık bir faaliyetten sonra 'Serbest Fırka denemesi' sona ermiştir.

Serbest Fırka denemesi, tek parti rejiminin 1931-35 arasında geçirdiği dönüşümde tayin edici bir rol oynamıştır. Bu denemenin sonuçları, kabaca dört başlıkta toplanabilir (Öz, 1996, ss. 86-89): (1) Toplumdaki mevcut huzursuzluğu ve CHF'nın başarısızlığını gün yüzüne çıkardı. Üç aylık bir sürede iktidar alternatifi haline gelen SCF, CHF'nın kitleler nezdinde yeterli bir desteğe sahip bulunmadığını ortaya koydu. (2) İsmi ve programı liberalizme özdeş tutulan bir muhalefet partisinin kuruluşu, CHF'nın 1930 sonrası kimliğini daha belirgin kıldı, CHF'nın liberal olmadığı ilân edilildi. (3) Tek partinin meşruluk temelleri sarsıldı. CHF'nın tüm halkı kapsadığı ve temsil ettiği tezi, SCF'nın beklenmeyen başarısıyla birlikte pratikteki anlamını kaybetti. Bu meşruiyet sorunu, bir ideolojiye duyulan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu yıllardan itibaren CHF içinde, reforma ve sistematik bir ideoloji oluşturmaya dönük çabalar arttı. (4) SCF denemesi, CHF içindeki tek partili yönetim tezlerini güçlendirdi ve onlara haklılık kazandırdı. 1931 öncesinde izlerine pek rastlanmayan bir sistem olarak "tek parti" ve "millî şef" kurumları ortaya çıkarken parti-devlet bütünleşmesi hız kazandı.

4.Çok Partili Hayat ve İki Partili Sistem

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti (DP), sadece 10 yıllık iktidarı boyunca Türkiye siyasetine yön vermiş bir parti değildir. DP, iktidar süresinin ötesine taşan, 27 Mayıs1960'daki askerî darbe ile kapatıldıktan sonra da etkilerini sürdüren bir partidir. Türkiye'de aşağı yukarı halkın üçte ikisinin potansiyel desteğine sahip liberal-muhafazakâr

merkez sağ siyaset için DP ve lideri Menderes, önemli bir meşruluk dayanağıdır. Bu çizgideki partilerin hemen hemen tamamı, kendilerini DP'nin devamı olarak gösterme, DP mirasına sahip çıkma çabasındadır.

Esasen çok partili hayata geçişi sürecinde kurulan ilk parti DP değil, Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi'dir. 18 Temmuz 1945'de kurulan parti, siyasal bir başarı elde edememiş, kısa sürede siyasal hayattan silinmiştir. Bu anlamda çok partili hayata geçiş yönündeki gerçek adım DP'nin kurulmasıdır. DP'nin ilk görünür olduğu ân, 29 Mayıs 1945'deki bütçe oylamasında CHP grubundan beş kişinin (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Emin Sazak) red oyu vermesidir. Bunu takip eden asıl önemli çıkış ise dört milletvekili (Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü) tarafından CHP Meclis Grubuna verilen, 'Dörtlü Takrir' olarak bilinen önergedir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında, 7 Haziran 1945'de verilen önerge ile 1924 Anayasası'nın demokratik ruhuna geri dönülmesi, temel hak ve özgürlüklerin Anayasa'nın öngördüğü biçimde kullanılabilmesi, kanunlarda ve parti tüzüğündeki demokratik olmayan hükümlerin ayıklanması talep ediliyordu. Önerge, CHP Meclis Grubu tarafından reddedildi. Önerge sahibi üç milletvekili bu eleştirilerini Meclis dışında da sürdürdüğü için partiden çıkarıldılar. Bayar da bu kararı protesto ederek CHP'den istifa etti. Bu isimler 1 Aralık 1945'de Bayar'ın Genel Başkanlığında DP'yi kurdular. Bu gelişme karşısında CHP, henüz seçimlere bir yıl varken yeni muhalefeti hazırlıksız yakalamak için seçimleri bir yıl önceye çekti. 5 Haziran 1946'daki seçim kanunu değişikliğiyle tek dereceli seçim ve çoğunluk yöntemi benimsendi. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde CHP 403, DP 54, bağımsızlar ise 8 milletvekili çıkardı (Tanör, 2012, s. 341). 46 seçimleri, demokrasi tarihimizin lekeli bir sayfasıdır. Seçimde gizli oy-açık sayım şartı sağlanmadığı gibi, itirazların tarafsız hukuksal denetimi de yapılmadı. Çok partili, rekabetçi siyasal hayatın şaibeli bir seçimle başlaması, iktidar-muhalefet ilişkilerinde tamiri zor hasarlar bıraktı.

1950 seçimleri %89 gibi yüksek bir katılım oranıyla gerçekleşti. Oyların %52.7'sini alan DP 415 milletvekili çıkarırken, %39.4 oranında oy alan CHP 69 milletvekili çıkarabildi. Toplam oyların %90'ının bu iki parti arasında paylaşılması, on yıl sürecek bir iki partili sistemin de habercisiydi. 1950'de halk ilk defa serbest seçim yoluyla iktidarın değişimini sağladı. Bu demokratik, kansız geçiş "Beyaz Devrim" olarak da nitelenir. DP'nin 1950'de elde ettiği toplumsal destek nasıl açıklanabilir? Bazı yazarlar bu desteği sınıfsal temelde açıklamaya çalışmaktadır. DP'yi iktidara taşıyan sınıf bazılarına göre ticaret burjuvazisi, bazılarına göre büyük toprak sahibi eşraf, bazılarına göre de köylülerdir. Bu değerlendirmeler tartışmaya açıktır. Örneğin, Türk burjuvazisinin 1950'lerin başında korumacılıktan şikâyet ettiğini ve

liberal bir iktisadî düzen arzuladığını kanıtlamak mümkün değildir. Adnan Menderes dışında DP'nin kurucu kadrosunun toprak sahipliği ile ilgisi yoktur. DP'nin kuruluşunda etkili olduğu düşünülen toprak reformu tartışmasından CHP'nin de kısa süre sonra geri adım attığı bilinmektedir. Üstelik 1950'de DP'nin Türkiye ortalamasının üzerinde oy aldığı yerler, Marmara, Ege ve Akdeniz gibi toprak mülkiyetinin görece daha adil dağıldığı, görece daha kentleşmiş bölgelerdir. Buna mukabil CHP'nin seçimi önde bitirdiği ve Türkiye ortalamasının üzerinde oy aldığı illerin neredeyse tamamı Doğu ve Güneydoğu'dadır (Özbudun, 2011, ss. 30-32).

CHP-DP mücadelesinin de merkez-çevre ikiliği, gerilimi üzerine oturduğunu ifade etmek gerekir. Mardin'e göre DP'yi 1950'de iktidara taşıyan asıl faktör çevre kültürü ve değerleriyle kurduğu özdeşliktir. DP, çevrenin değerlerini, bu anlamda İslâm'ı yasallaştırmış, bu değerlerin siyasal alanda temsilini sağlamıştır (Mardin, 1990, s. 58). DP'nin, toplumsal desteği homojenlikten uzaktır, bir koalisyonu andırmaktadır. Muhafazakârlar, jandarma-tahsildar baskısından bunalmış köylüler, liberaller, bazı sol gruplar, ticaret burjuvazisinin bazı unsurları, varlık vergisi ve diğer ayrımcı uygulamalardan rahatsız gayrimüslim azınlıklar, bu koalisyonun bileşenleriydi. DP'nin 1946'dan sonra yürüttüğü muhalefet, güçlü bir ideolojik temelden yoksundur. DP muhalefetinin temel iki dayanağı, demokrasi ve birey haklarıdır. 1950 seçimlerine damgasını vuran "Yeter söz milletindir!" sloganı, DP muhalefetini açıklayan bir göstergedir. Vurgulamak gerekir ki DP'nin önder kadrosu, CHP içinden gelmektedir. Bu kadronun kopuşunu sosyo-ekonomik faktörler üzerinden açıklamak zordur. Söz konusu olan, TCF'de, SCF'de olduğu gibi yine iktidar eliti içinden çıkan ve çevrenin temsilini amaçlayan bir grubun varlığıdır (Özbudun, 2011, s. 32).

DP dönemi, bir yandan ekonomik gelişmenin ve şehirleşmenin, dolayısıyla toplumsal farklılaşmanın hız kazandığı, fakat diğer yandan iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilimin yükseldiği bir dönemdir[5]. İktidar ve muhalefet arasındaki çatışmayı tırmandıran faktörlerden biri, CHP'nin iktidarı devretmeyi tam olarak içselleştirememesi, diğeri ise DP'nin demokrasiyi millî iradeci-çoğunlukçu bir temelde kavramasıdır.

1957 seçimlerinde DP, bozulan ekonomik şartların da etkisiyle bir önceki seçime göre yaklaşık 10 puanlık oy kaybı yaşadı. Bu seçim sonrası muhalefet DP'nin azınlığa düştüğü iddiasıyla iktidara karşı tutumunu sertleştirdi. Hükûmet bu iddiaya Vatan Cephesi'ni kurarak karşılık verme yolunu seçti. 1959 yılı içinde CHP çevrelerinde "Büyük Taarruz" olarak

[5] DP-CHP geriliminin esaslı ve ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. (Demirel, 2016).

adlandırılan İsmet Paşa'nın yurt gezisi sırasında yaşanan olaylar, iktidar-muhalefet çatışmasının sokaktaki yansımasıydı. 7 Nisan 1960'da DP grubunun yayınladığı bildiriyle CHP'yi halkı ve orduyu iktidara karşı kışkırtmakla suçlaması, ardından bu tür eylemlerin araştırılması için Meclis'te bir "Tahkikat Komisyonu" kurulması sokaktaki gerilimin büyümesine neden oldu. 27 Mayıs 1960'da Ordu içinde örgütlenen bir cuntanın iktidara el koymasıyla DP dönemi sona erdi.

4.1. 27 Mayıs Rejimi ve Partiler

1960 sonrası Türkiye siyasetini ve parti sistemini şekillendiren yasal kurumsal çerçeve, bir önceki döneme tepkinin ürünüdür. 1961 Anayasasının hazırlanışında DP ve toplumsal uzantıları dışlanmıştır. Anayasayı hazırlayanlar, daha ziyade, DP dönemini bir "çoğunluk diktası" ya da bir "karşı-devrim" olarak görenlerdi. O sebeple 1960-80 arasındaki merkez-sağ iktidarlar 1961 Anayasasına hep mesafeli durmuşlar, 1971 muhtırası sonrasında yapılan anayasal müdahalelere de ciddî bir itirazda bulunmamışlardır. 1961 Anayasası ona destek verenlerce hep "ilerici" bir metin olarak lanse edilmiştir. Bu nitelemeyi haklılaştırmak için en çok başvurulan gerekçe, daha önceki anayasal sistemimizde olmayan ekonomik ve sosyal hakların anayasaya girmesi, çalışan kesimler lehine sosyal hakların anayasal düzeyde kurumlaştırılmasıdır. Bu gerekçe şüphesiz geçerlidir. Fakat bu değerlendirmeyi yapanlar, Anayasanın siyasal alanı daraltan, siyaset üzerinde "anayasal kurumlar" aracılığıyla vesayeti mümkün ve meşru kılan yapısını göz ardı etmektedirler.

"27 Mayıs Rejimi"nin esası, toplumsal taleplerin siyasete taşınma düzeyinin denetlenmesidir. Anayasal kurumlar bu denetimin aracıdır. Anayasa Mahkemesi, Senato gibi 61 Anayasası ile getirilen kurumların ilk bakışta demokratik düzene uygun, başka demokrasilerde de görülen kurumlar olduğu açıktır. Ancak bu kurumların Türkiye bağlamında aynı işlevi yerine getirdiğini söylemek güçtür. Türkiye'de Senato, aristokratik ya da federal bir temsil ihtiyacından ya da yasa yapım sürecinin rasyonelleştirilmesi arzusundan ortaya çıkmış değildir. Senato, Millet Meclisi'nin "yoldan çıkma" ihtimâline karşı bir sigorta, olarak düşünülmüştür. 27 Mayıs darbesi, bürokratik merkezin 1950'de elinden kayıp giden iktidarı yeniden denetimi altına alma girişimidir; 27 Mayıs rejiminin anayasal-kurumsal çerçevesi bu denetimin sürekliliğini sağlamaya dönük olarak kurgulanmıştır.

Önceki döneme tepkinin bir diğer yansıması, getirilen yeni seçim sistemidir. Parlamentoda yapay çoğunluklar oluşmasının önüne geçmek için 1961 seçimlerinden itibaren nisbî temsil sistemine geçilmiştir. Nisbî temsilin çoğulculuğu desteklediği, temsil adaletine

dolayısıyla siyasal istikrara hizmet ettiği şüphe götürmez. Yalnız 1960'larda olumlu sonuçlar üreten yeni seçim sistemi, 1970'lerden itibaren bozulan siyasal-toplumsal istikrarla birlikte istenen sonuçları vermemiştir. Türkiye'nin politik elitleri, siyasal istikrarın toplumsal istikrardan ayrı düşünülemeyeceğini, olmayan bir siyasal istikrarın seçim sistemi düzenlenerek elde edilemeyeceğini anlamakta uzun süre güçlük çekmiştir (Önder, 2003, s. 313).

1960 Darbesinden sonra kapatılan parti DP'dir. Darbeden sonra diğer partilerin askıya alınan faaliyetleri 29 Eylül 1960'da serbest bırakıldı. Darbe sonrası esas mesele, DP'nin boşluğunu kimin dolduracağıydı. En büyük iki aday, Ragıp Gümüşpala başkanlığındaki Adalet Partisi (AP)[6] ve Ekrem Alican başkanlığındaki Yeni Türkiye Partisi (YTP) idi. İki parti de liberal bir programa sahipti ve DP'nin bıraktığı boşluğa talipti.

27 Mayıs darbesinden sonra yapılan 15 Ekim 1961 seçimlerinde ortaya çıkan tablo, parti sisteminde ilk bakışta bir değişiklik varmış izlenimi vermektedir. Ancak biraz daha yakından bakıldığında esaslı bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. Dört partili bir parlamentonun oluşması, DP seçmenini hedef alan üç partinin seçimde yarışmasıyla açıklanabilir. Daha önemlisi, seçimin 1950-60 dönemi tablosunu değiştirmediği, merkez-çevre karşıtlığı üzerinden gerçekleşen bölünmenin korunduğu görülmektedir. CHP, 1961 Millet Meclisi seçimlerinde %36.7 oy almıştır; bu oran CHP'nin 1957 seçimlerinde aldığı oy oranının yaklaşık 4.5 puan altındadır. Seçimde AP %34.8, %CKMP 14, YTP ise %13.7 oy almıştır. DP oylarına bu üç partinin oy oranlarının toplamı %62.5'tir (Özbudun, 2011, ss. 34). Bu tablo, çevre oylarına talip partilerin üstünlüğünün artarak devam ettiğini ortaya koymaktadır.

1965 seçimlerinden itibaren Türk parti sistemine merkez-çevre bölünmesini aşan işlevsel bölünmelerin dâhil olduğu görülmektedir. DP'nin devamı olduğunu kanıtlayan ve 'çevre'nin partisi olarak algılanan AP, nisbî temsilin en adaletli biçimi olan 'millî bakiye sistemi'nin uygulandığı 1965 ve barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı 1969 seçimlerinde tek başına hükûmet olmayı başarmıştır. CHP 1965 seçimlerine "ortanın solu" sloganıyla girmiştir. Ancak CHP'nin sola kayması için 12 Mart 1971 müdahalesini beklemek gerekecektir. CHP oyları 1965'de de azalmaya devam etmiş ve %28.7'ye düşmüştür. 1965 ve 1969'daki önemli farklılık, sınıfsal ve ideolojik eksenli politik bölünmelerin parlamentoya yansımasıdır. Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin 1965'de %3 oy alarak Meclise girmesi, sınıfsal temsili amaçlayan bu parti için önemli bir başarıdır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ise Alparslan

[6] Adalet Partisi üzerine özgün bir çalışma için bkz. (Demirel, 2017).

Türkeş liderliğinde ideolojik Türk milliyetçisi bir partiye dönüşmüş ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)[7] adı altında 1969'da Mecliste yerini almıştır.

1967'deki olağanüstü kurultayda CHP bir iç ayrışma yaşadı. Parti Genel Sekreterliğine seçilen Bülent Ecevit'in "ortanın solu" arayışından rahatsız olan Turhan Feyzioğlu liderliğindeki 47 milletvekili ve senatör CHP'den koparak Güven Partisi (GP)'ni kurdu. Merkezci-devletçi bu grubun ayrılmasından sonra CHP daha hızlı biçimde merkez sola yöneldi. Ancak bu partinin 1969 seçimlerindeki gerileyişinin önüne geçemedi; CHP oyları 1965'in de altına düştü. CHP'nin düşüşünün altındaki en önemli iki sebep, merkez sol politikaların Doğu ve Güneydoğu'da oy kaybettirmesi ve Alevilerin temsilini amaçlayan bir partinin (Türkiye Birlik Partisi/TBP) parti sistemine dâhil olmasıydı. TBP, aynı zamanda, parti sisteminde inanç-kimlik temelli yeni bir işlevsel bölünmeye işaret ediyordu.

Süleyman Demirel liderliğindeki AP, 1969'da tek başına hükümeti kurmuş, parlamentoda yeterli çoğunluğu elde etmişken 1970 yılı bütçesini Meclis'den geçirememesi, Türkiye'yi taraflarından biri ordu olan yeni bir krize taşıdı. 12 Mart 1971 günü ordu üst kademesi hükûmete bir muhtıra verdi. Muhtıranın hukuk devleti içinde yeri olmadığını belirten Demirel'in istifasıyla 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar sürecek olan ara rejim süreci başladı. Bu süreçte ikisi Nihat Erim, diğer ikisi ise Ferit Melen ve Naim Talu'nun başbakanlığında dört ara rejim hükûmeti kuruldu.

1971 Muhtırası CHP içinde bir dönüşümle sonuçlandı. 12 Mart'tan sonra Genel Sekreterlikten istifa eden Ecevit, CHP'nin halk iradesi dışında bir yolla iktidara gelmeyi kabul etmemesi gerektiğini ifade ederek CHP-Ordu arasındaki ittifak görüntüsüne karşı çıktı. 1972'de İnönü'ye karşı CHP Genel Başkanlığı'na seçilen Ecevit, 12 Mart karşısındaki duruşuyla 1973 seçimlerinde CHP'yi birinci parti yaptı (Ahmad, 1994, ss. 380-382). Bu seçimde CHP %33.3, AP ise %29.8 oy aldı. AP'nin düşüşünde merkez sağdaki bölünme de etkili oldu. 70'lerin sonunda AP'den kopan Demokratik Parti, bu seçimlerde %11.9 oy aldı. 1973 seçimlerinin önemli bir sonucu, 1970'de Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan ve 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Milli Nizam Partisi (MNP)'nin devamı niteliğindeki Millî Selâmet Partisi (MSP)'nin %11.8 oy oranına ulaşmasıydı. İslâmî hassasiyetleri görece yüksek muhafazakâr kesimlere seslenen tipik bir 'çevre' partisi görünümündeki MSP (Sarıbay, 1985), 1973 seçimleri sonrası kurulan Ecevit Hükûmetinin koalisyon ortağı oldu. 1973'ten 1980

[7] MHP'nin toplumsal tabanı ve ideolojisi konusunda etraflı bir analiz için bkz. (Çalık, 1995).

Darbesine kadar olan sürece siyasal istikrarsızlıklar, hükûmet krizleri ve giderek şiddet dozu artan toplumsal olaylar damgasını vurdu.

4.2. 80 Sonrası Parti Sistemi

12 Eylül 1980 askerî darbesiyle siyasal rejim restore edilirken yine bir önceki dönemin olumsuzluklarına tepkiyle yol alındı. Hükümet krizlerinin önüne geçmek ve siyasal parti sistemindeki parçalanmayı durdurmak için iki araç kullanıldı. İlki seçim kanunuyla nisbî temsil sisteminin korunması, ancak %10 oranında ülke barajının getirilmesidir. Bu düzenleme, küçük partileri ve bunun yanında 'sistem-dışı' addedilen partileri parlamento dışında tutmayı amaçlıyordu. %10 barajıyla yürürlükteki nisbî temsil sisteminin çoğunluk sistemlerine benzer sonuçlar vermesi isteniyordu. İkinci araç ise darbe sonrası bütün siyasal partilerin kapatılması ve 1983 yılında yapılan seçimlere sadece üç partinin girmesine izin verilmesiydi. Darbenin lideri Kenan Evren ve arkadaşları, sistemde iktidara aday iki büyük merkez (sağ ve sol) partinin, buna ilâveten iki büyük partiden birinin tek başına iktidarı sağlayamadığı hâllerde onlarla işbirliği yapacak bir küçük partinin olmasını arzu ediyorlardı. Deyim yerindeyse iki buçuk partili bir sistem tasarlıyorlardı.

Bu arzu, ilk seçimde karşılıksız kaldı. 1983 seçimlerine üç partinin katılmasına izin verilmişti. Bunlar emekli general Turgut Sunalp'in başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), İnönü'nün özel kalem müdürlüğünü de yapmış olan Necdet Calp'in başkanlığındaki Halkçı Parti (HP) ve Darbe sonrası kurulan hükûmette ekonomiden sorumlu bakanlığı yürüten Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP)'ydi. Kenan Evren açık biçimde MDP'den yana tavır aldıysa da 'küçük/buçuk' parti rolü verilen ANAP %45.1 oy oranıyla seçimi kazandı. ANAP, Türkiye'nin gerçek anlamda ilk *"catch-all"* (hepsini yakala) partisidir. Dört eğilimi birleştirme iddiasındaki Özal, partisini milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve hür teşebbüsten yana bir parti olarak tanımlıyordu. ANAP, ideolojik temeli zayıf, siyaseti iktisadî rasyonalite ile birleştiren, toplumsal ve ekonomik dönüşüm (Özal'ın kavramlaştırmasıyla "transformasyon" ve "çağ atlama") vaad eden, orta sınıfların (Özal'ın deyişiyle "orta direk") refahına önem veren bir partiydi.

1987 seçimlerinde hayli oy kaybederek %36.3'e gerileyen ANAP, parlamentoya üç parti girebildiği için hükûmet kuracak çoğunluğu elde edebildi. Bu seçimden itibaren 12 Eylül öncesinin partiler düzenine dönüşün belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. MDP siyaset sahnesinden silinmiş, HP'nin Sosyal Demokrat Parti (SODEP) ile birleşmesiyle Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ortaya çıkmıştı. SHP 1987 seçimlerinde %24.8 ile ikinci parti

olmuş, AP'nin devamı olarak ortaya çıkan Doğru Yol Partisi ise %19.1 ile üçüncü sırada Meclise girmişti. 1987 yılında yapılan referandumla 12 Eylül öncesi liderlere konan siyaset yasağı az bir farkla kaldırıldı. ANAP'ın yasakların devamını savunması ciddi prestij kaybetmesine neden oldu; önce 1989 mahallî seçimlerinde %22'ye geriledi, akabinde 1991 seçimlerinde %24 oy alarak iktidarı kaybetti.

%10 ülke barajına rağmen 1991 seçimlerinden 2002 seçimlerine kadar hiçbir parti tek başına iktidarı sağlayamadı. 1994 ekonomik krizi, 1997 Şubat'ında 'post-modern' sıfatı yakıştırılan bir askerî müdahale ve yükselen PKK terörü 90'lı yıllara damgasını vurdu. Bu süreçte MNP-MSP geleneğinden (Millî Görüş) partileri ve Kürtlerin temsilini önceleyen partiler birçok kez kapatıldı.

90'ların krize sürükleyen ve partileri zayıflatan iki yapısal sorun üzerinde durmak gerekir. İlk sorun, 27 Mayıs'ta anayasal-yasal zemini kurulan, 12 Eylül'den sonra pekiştirilen ve 90'lı yıllarda bir tür siyasetsizliğe dönüşen 'merkez siyaseti'dir. Merkez siyasetinin ayırdedici vasfı, esas itibarıyla toplumun 'çevre' unsurlarına dayanarak iktidarı elde etmek, ancak iktidar olduktan sonra çevrenin taleplerini siyasete taşıyamamak, hatta kritik hallerde, bu talepler karşısında 'merkez'e koruyucu bir kalkan teşkil etmekti. Bu siyaset biçimi, 70'lerin ortasından itibaren Türkiye'de giderek yoğunlaşan temsil ve yönetim krizinin de başlıca sebebiydi. 1990'lardan başlayarak Türkiye siyasetinde merkez kavramı, içi boş bir metafora dönüştü. Daha ötesi, merkez siyaseti, toplumun siyasetteki etkisini asgarîleştiren, toplumsal talepleri dışlayan, demokrasiyi elitler ve partiler arası bir rekabete indirgeyen, dolayısıyla sahici olmayan bir siyaset geleneği üretti. 90'larda ANAP ve DYP'nin temsil ettiği merkez sağ, 1995 seçimlerinden sonra sürekli oy kaybına uğramasına rağmen siyasal partiler merkeze akma çabasından vazgeçmediler (Önder, 2007, ss. 76-77). 12 Eylül'ün amaçladığı istikrarlı merkez siyaseti 1995 seçimlerinden çıkan RP-DYP hükûmetiyle kırılmaya uğradı. Esas olarak toplumun 'çevre'si tarafından siyasetin merkezine taşınan RP, müesses nizamın çizdiği sınırlara bir 'meydan okuma' olarak değerlendirildi. 28 Şubat devlet ekseninde tanımlanan merkez siyasetinin sınırlarının bu meydan okuma karşısında yeniden hatırlatılması sürecini başlattı. 28 Şubat'tan siyasal partilerin çıkardığı ders, siyasal iktidarı elde etmenin, ancak devlet eksenli merkez siyasetini benimsemekle mümkün olabileceğini yolundaydı. Partilerin toplumla kurdukları bağlar gittikçe zayıflarken, meşruiyetlerini esas olarak 'devlet'ten devşirmeye çalıştıkları bir siyasal zemin oluştu.

İkinci husus, 90'lı yıllarda giderek yoğunlaşan partilerin post-modern dönüşümüdür. Modern anlamda siyasal partilerin üç temel fonksiyonu şöyle sıralanabilir: Çıkarları ve 'iyi toplum' tasavvurları benzer sosyo-ekonomik kesimlerin temsili; bu çıkarları ve toplum tasavvurunu meşrûlaştıran bir ideolojiye ya da fikirler manzumesine sahip olması; temsilini üstlendiği sosyo-ekonomik kesimleri bu çıkarlar ve toplum projesi doğrultusunda seferber edebilmesi. 1980'lerden itibaren belirginleşen siyasal partilerin postmodern evrimi, partilerin bu temel niteliklerini ve işlevlerini epeyce aşındırmıştır. Partiler, temsil yeteneklerini önemli ölçüde kaybederek deyim yerindeyse "yönetim şirketlerine" dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda, programın yerini "imaj", propagandanın yerini "reklâm", parti aygıtı ve örgütünün yerini "vitrin" almıştır (Laçiner, 2001, ss. 8-9). Siyasal tartışma, esas olarak lider ve ekibi (vitrin), liderin karizması ve performansı gibi kişisel özellikler üzerinden üzerinde ve "dürüstlük", "vefâ", "samimiyet" gibi ahlâkî konularda yoğunlaşmıştır. Siyasal partilerle toplum arasındaki ilişki bir tür "şirket-müşteri" ilişkisine dönüşmüş, partilerin temel işlevi, kimin nereden aday gösterileceğinin belirlenmesiyle, bir anlamda vitrin tanzimiyle sınırlı kalmıştır.

Sonuç

Türkiye'deki parti sisteminin temelleri II. Meşrutiyet'te atılmıştır. 1908 sonrasının en önemli siyasal örgütü, 1908-1918 arasındaki 10 yıla damgasını vuran İttihad ve Terakki Cemiyeti/Fırkası (İT)'dır. II. Meşrutiyet'in esas muhalefet partisi ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Hİ)'dır. İT-Hİ bölünmesi, uzun süreli ve kalıcı bir politik çatışma hattını ifade etmiştir. Modernist-otoriter çizgi ile liberal-muhafazakâr çizgi arasındaki bu bölünme süreklilik kazanmış, farklı dönemlerde, farklı düzeylerde yeniden üretilmiştir. Birinci Meclis'teki (1920-1923) bölünme, siyasal partiler arasında değil, gruplar arasındadır. Bu gruplar, 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kurulan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu* (Birinci Grup) ve Temmuz 1922'de kurulan *İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu*'dur (İkinci Grup). İkinci Grubun üyeleri, Meclis'teki tartışmalarda daha ziyade bürokratik 'merkez'in otoriter hâkimiyetine karşı 'çevre'nin şikâyet ve taleplerini dile getirmekteydi. 1923-1946 arasında Türkiye'nin başat siyasal aktörü Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'dır. Tek Parti Dönemi, yekpare/birörnek bir dönem değildir; kabaca iki aşamada ele alınabilir. 1925-1931 arası tek parti yönetiminin 'kurulma' aşamasıdır. Şeyh Sait İsyanından sonra *Takrir-i Sükûn Kanunu*nun çıkarılmasıyla (4 Mart 1925) ve hükûmet tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nın kapatılmasıyla (3 Haziran 1925) başlar, 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) tecrübesine kadar devam eder. CHF 1931'e kadar otoriter-pragmatik tek parti

görünümündedir. 1931-1945 arası ise tek parti yönetiminin ‘yerleşme’ aşamasıdır. Parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı bu aşamada CHF, yer yer doktriner tek parti davranışları sergiler.

1950, Türkiye’de siyasal iktidarın halkoyu ile değiştirildiği, sembolik ve politik değeri yüksek bir tarihtir. Yapay parlamento çoğunlukları ve denetim gücünden yoksun muhalefet, dönemin belirgin özelliğidir. Normatif ve hukuksal temeli zayıf bir siyasal mücadeleye sahne olan bu dönem, 27 Mayıs askerî darbesiyle son bulmuştur. 1965 seçimlerinden itibaren Türk parti sistemine merkez-çevre bölünmesine ilâveten sınıf, ideoloji, din ve kimlik temelli işlevsel bölünmelerin eklendiği görülmektedir. CHP ile DP’nin devamı pozisyonunu elde eden Adalet Partisi (AP) arasındaki bölünme, temelde bir merkez-çevre bölünmesiydi. Fakat 1965 seçimleri sınıfsal temsili amaçlayan Türkiye İşçi Partisi (TİP)’ni, 1969 seçimleri de ideolojik Türk milliyetçiliğinin temsilini amaçlayan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’ni ve Alevilerin temsilini amaçlayan Türkiye Birlik Partisi (TBP)’ni parti sistemine dâhil etti. İslâmî hassasiyetleri görece yüksek muhafazakâr kesimlere seslenen Milli Selamet Partisi (MSP) ise 1973 seçimleri sonrası parti sisteminde kalıcı hâle geldi. Siyasal-toplumsal kutuplaşma ve buna bağlı olarak hızlanan parti sistemindeki parçalanma, 1970’lerden itibaren Türkiye’yi siyasal istikrarsızlığa sürükledi. Ordu destekli ara hükümetler, azınlık hükümetleri ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri, bu dönemde bozulan siyasal-toplumsal istikrarın görünümleridir.

12 Eylül 1980 askerî darbesiyle siyasal rejim restore edilirken bir önceki dönemin olumsuzlukları belirleyici oldu. Hükümet krizlerinin önüne geçmek ve siyasal parti sistemindeki parçalanmayı durdurmak için iki araç kullanıldı: 12 Eylül öncesi faaliyet gösteren bütün partilerin kapatılması ve yeni seçim kanunuyla parlamentoda temsil için %10 ülke barajını aşma şartı getirilmesi. 90’lı yıllar ekonomik krizleri, artan etnik terörü ve Ordunun siyasete müdahalelerine beraberinde getirdi. 90’lı yıllarda önemli bir gelişme de ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu’dan oy alan, Kürtlerin taleplerini siyasete taşıma iddiasıyla ortaya çıkan partilerin sisteme dâhil olmasıdır. Bu geleneğin ilk partisi 1990’da kurulan ve 1991’de Sosyal Demokrat Halkçı Parti listelerinden parlamentoda temsil imkânı bulan Halkın Emek Partisi (HEP)’dir.

Kaynakça

Ağaoğulları, M. A. (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*. Ankara: V Yayınları.

Ahmad, F. (1984). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (1994). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.

Akşin, S. (1977). Osmanlı-Türk toplumundaki sınıf yapısı üzerine bir deneme. *Toplum ve Bilim*, (2), 31-46.

Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Birinci, A. (2000). *Hürriyet ve İtilâf Fırkası, II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakkiye karşı çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları.

Çalık, M. (1995). *Siyasî kültür ve sosyolojinin bazı kavramları açısından MHP Hareketi'nin kaynakları ve gelişimi (1965-1980)*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2012). *Tek Parti'nin yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2013). *Tek Partinin iktidarı, Türkiye'de seçimler ve siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, T. (2016). *Türkiye'nin uzun on yılı (Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi)*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirel, T. (2017). *Adalet Partisi, ideoloji ve politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duverger, M. (1974). *Siyasi partiler*. (E. Özbudun, Çev.)Ankara: Bilgi Yayınevi.

Gramsci, A., (1984). *Modern prens*. (P. Esin, Çev.). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kabasakal, M. (1991). *Türkiye'de siyasal parti örgütlenmesi (1908-1960)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Köker, L. (1990). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Laçiner, Ö. (2001). Klasik partilerin sonu, yeni oluşumlar ve Anayasa Mahkemesi'nin hukukla ilişkisi. *Birikim*, (147).

Mardin, Ş. (1990). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez-çevre ilişkileri. Şerif Mardin, *Türkiye'de toplum ve siyaset (makaleler 1)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Önder, T. (2003). Seçim sistemleri. M. Türköne (Ed.), *Siyaset* (ss. 293-314). Ankara: Lotus Yayınevi.

Önder, T. (2007). İstikrar ve kriz: 3 Kasım'dan 22 Temmuz'a Türkiye siyaseti. *Türkiye Günlüğü*, (89), 73-82.

Öz, E. (1996). *Otoriterizm ve siyaset, Türkiye'de Tek Parti rejimi ve siyasal katılma (1923-1945)*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Özbudun, E. (2011). *Türkiye'de parti ve seçim sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Prens Sabahattin (2002). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* Ankara: Liberte Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye'de modernleşme, din ve parti politikası, "MSP örnek olayı"*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Tanör, B. (2012). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de siyasal partiler, cilt 1, İkinci Meşrutiyet dönemi*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçay, M. (1992). *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (2008). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.